

גוי אינו מטמא באוהל

(תגובה למאמרו של הרב עזריה אריאל ב'מעלין בקודש' גיליון כט)

מבוא

א. דברי הפוסקים

ב. הסוגיה ביבמות – גוי אינו מטמא באוהל

ג. הסוגיה בבבא-מציעא – גוי אינו מטמא באוהל

ד. הסוגיה בעבודה-זרה – קבר גוי אינו מטמא

ה. ביאור דרשת רשב"י שגוי אינו מטמא באוהל

ו. ישוב סוגיות אחרות

ז. מסקנא דדינא

נספח: הערה בעניין טהרת המבנה שעל מערת המכפלה

מבוא

בגמרא יבמות (סא ע"ב) איתא:

תניא: וכן היה רשב"י אומר קברי גויים אין מטמאין¹²⁵ שנאמר "ואתם צאני צאן אדם אדם אתם", אתם קרויים אדם ואין הנכרים קרויין אדם.

נחלקו הראשונים האם הלכה כרשב"י, והשו"ע (יו"ד שעב, ב) פסק: "קברי עובדי כוכבים נכון ליזהר הכהן מלילך עליהם", והרמ"א העיר: "אע"פ שיש מקילים, ונכון להחמיר". מהלשון "נכון ליזהר" ו"נכון להחמיר" משמע שמעיקר הדין סוברים השו"ע והרמ"א דנקטינן כרשב"י, ורק לכתחילה אמרו שנכון ליזהר ולהחמיר.

הרב עזריה אריאל במאמרו מסכים שכך כוונת השו"ע, אך הביא משניות, מדרשי הלכה, ירושלמי וגם מקומות בבבלי שמהם הסיק שדעת רוב התנאים שאין לחלק בין ישראל לגוי בזה. כמו כן לדעתו הדרך שבה הסיק רשב"י את דינו מלשון הפוסקים

125. בדפוס המצוי איתא "אין מטמאין באהל", אבל בדקדוקי סופרים כתב שלא גרסינן מילה זו, וכן מוכח מהמשך הגמרא דאין לגרוס כאן "באהל", שהרי רק במסקנה אומר רבינא שמדובר רק על טומאת אוהל, ואין ספק שכל המהלך הראשוני של הגמרא לא שייך אם גורסים בדברי רשב"י "באהל". גם בגמרא בבא-מציעא קיד ע"ב כשמובא מאמר זה לא נכתב "באהל". ונראה שהנוסח "באהל" הוכנס מתוך שגרת הלשון בראשונים שמביאים את הגמרא הזו בלשון אין מטמאים באוהל, והם כתבו כך לפי שבמסקנה אמרו שעכ"פ גם לפי רשב"י גויים מטמאים במגע.

אינה מובנת, ולפיכך לדעתו יש לקבוע להלכה שמעיקר הדין גוי וקברו מטמאים בטומאת אוהל.¹²⁶

לאחר העיון נלענ"ד להשיב על דבריו ולהצדיק את פסק השו"ע והרמ"א. כדי להקל על העיון, הדברים שאכתוב כאן מסודרים לפי סדר מאמרו של הרב עזריה.

א. דברי הפוסקים

בראשית דבריו מציין הרב עזריה שאחרי כל צד עומדת סיעה גדולה של ראשונים, ובבית-יוסף כתב דנקטינן להחמיר, ומשמע דכוונתו להחמיר בזה מדינא וככל ספק דאורייתא לחומרא, ולא כפי שמשמע מהשו"ע, שהוא רק בגדר "המחמיר תבא עליו ברכה", וציון שבאחרונים יש שהקלו בצירוף ספקות נוספים.

אך לענ"ד לפי מניין הראשונים הידועים לנו, נראה שרוב הראשונים סברי כרשב"י, וכפי שכבר ציין הרב עזריה שכך דעת הרמב"ם, יראים, ריצב"א, ראב"ה, רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ריא"ז, תשב"ץ ותוספות הר"ש, ועליהם יש להוסיף שכן דעת רבנו חננאל (לפי תוספות עבודה-זרה לט ע"ב), ראב"ד (אבות הטומאה ב, י), החינוך (מצוה רנ, ראה פתח-האהל עמ' 131) נימוקי יוסף (בבא-מציעא קיד), המאירי ור' אברהם מן ההר (ביבמות סא), הרוקח (עמ' קכט) והאשכול (ח"ב עמ' 180).

כנגדם מצינו בעיקר את שיטת ר"ת הסובר שחכמים חולקים על רשב"י והלכתא כוותיהו, והסמ"ג, הסמ"ק ומהר"ם כתבו שיש לחוש לדבריו. בדברי התוספות אין הכרעה ברורה, דבעבודה-זרה לט ע"א כתבו דהעיקר כגרסת רבנו חננאל שממנה עולה שהלכה כרשב"י; ובמקומות שבהם מובא בתוספות שדעת ר"י שגויים מטמאים, נראה שיש לגרוס ר"ת (כפי שכתב ב'ציון לנפש צבי' עמ' ערד, והובא בספרי 'טהרת שדה המכפלה' עמ' 280). והרא"ש אמנם הביא בבבא-מציעא (פ"ט סי' מז) את דברי ר"ת, אבל בתשובת הרא"ש המובאת בב"י (יו"ד סי' שעב) מבואר להדיא שלחשוש לדברי ר"ת הוא רק בגדר "המחמיר תבא עליו ברכה", וכן דעת הטור. וראה לקמן מה שנבאר

126. לענ"ד המסקנה ההלכתית של הרב עזריה צ"ע גם אם מקבלים את עיקרי דבריו על המשתמע מהמשניות וכו', שכן הרב עזריה מסכים שמסתמות הבבלי בבבא-מציעא ובעבודה-זרה משמע דנקטינן כרבי שמעון, ומשמע מדבריו שזו השיטה העיקרית בבבלי, כי הוא מנסה להראות שהבבלי והירושלמי אזלי לשיטתם בכ"מ. אבל טוען שבגלל שאופן הלימוד של רבי שמעון אינו מובן יש לפסוק כפי שנראה יותר מדיוקי המשניות והירושלמי, ונראה מדבריו שהעיקר להלכה כירושלמי בגלל הקושי בשיטת רשב"י. אך בפוסקים מקובל שהלכה כבבלי נגד הירושלמי, ואף כשהוא נגד סתם משנה, העיקר כפי שעולה מהבבלי, ובגלל קושי בהבנה לא משנים את הכלל הזה. לכן גם לפי דרכו של הרב עזריה אכתי אנו צריכים לפסוק כרשב"י.

בדעת הרי"ף. גם בבדק-הבית של הבית-יוסף הביא את תשובת הרשב"א שפסק להקל בטומאת אוהל של גוי.

על כן פשוט דהשו"ע מתכוון לפסוק בזה כהרא"ש והטור, וכוונתו לומר רק דהמחמיר תבוא עליו ברכה. ואמנם הבית-יוסף מסיים בסוף דבריו בסוגיה זו "נקטינן להחמיר", ומשמעות לשון זו היא שכך היא ההלכה מעיקר הדין, אך נראה שלשון זו קאי על דברי היראים שהביא לפני כן, שהתיר לכוהן גם לגעת במת גוי, ובזה הוא דכתב דנקטינן להחמיר מדינא, ולכן דבריו בב"י אינם סותרים כלל למה שפסק בשו"ע דמעיקר הדין הלכה כרשב"י.

ובאחרונים מצינו שהקלו לכתחילה במקום צורך גם בלי ספיקות נוספים, יש שכתבו דנקטינן להקל כל היכא שהוא ברשות הרבים [פנים מאירות (ח"ב סי' יד), פתח האוהל (עמ' 134)], ויש שהקילו גם בלא זה [בברכי יוסף (סי' שעב, ה) כתב שהלכה כרשב"י, וב'עוד יוסף חי' (תצוה יב) וכן מו"ר הרב אליהו (מאמר מרדכי' הלכות ליום חול סוף פ"כ) כתבו שמותר לכוהן ללכת לקברי צדיקים כשאינו יכול ללכת אלא דרך קבר של גוי. ונראה מדבריהם שהחשש לטומאה מקברי גויים הוא רק חומרא בעלמא].¹²⁷

ב. הסוגיה ביבמות – גוי אינו מטמא באוהל

כפי שהזכרתי לעיל, בגמרא ביבמות סא ע"א מובאים דברי רשב"י שקברי גויים אינם מטמאים, על פי דרשת הכתוב ביחזקאל "אדם אתם" – שאתם קרויים אדם ולא הגויים.

בתחילת דבריה מקשה הגמרא על כלל זה מפסוקים שבהם הגויים קרויים אדם, ומתרצת שבפסוקים כאלו נקט לשון "אדם" להבדילם מבהמה. לאחר מכן מקשה הגמרא על דינו של רשב"י שגויים אינם מטמאים ממה שמצינו טומאה במלחמת מדין, ומיישבת שלדעת רשב"י טומאה זו נבעה מישראל שנהרג במלחמה, וזאת בניגוד לדעת חכמים החולקים על רשב"י וסוברים שלא נהרג במלחמת מדין אדם מישראל (וכפשט הכתוב: "לא נפקד ממנו איש"). במסקנת הגמרא מובאת דעת רבינא לפיה רשב"י מודה שבמלחמת מדין לא נהרג אדם מישראל, והטומאה נבעה ממת גוי, ד"נהי דמיעטינהו קרא מטומאת אוהל, דכתיב 'אדם כי ימות באהל', ממגע לא מיעטינהו".

127. בחכמת-אדם קנט, ח כתב שיש להיזהר מללכת לבית קברות של גויים משום שלפעמים קוברים שם מומרים, ובפרט היכא שידוע שנקבר מומר והוא קבוע. אך נראה שלדעת הפוסקים המקילים יש לומר שרק במקום שנקבר המומר יש טומאה, ואם הוא ידוע לא ילך דרכו, וכשאינו ידוע אין חשש כי אזלינן בתר רובא.

והנה לאחר שהובאה מסקנת רבינא, אין הגמרא חוזרת לברר את דעת חכמים החולקים על רשב"י. ומזה משמע שכל מה שאמרה הגמרא בתחילה "ורבנן" היה משום שבתחילה היו סוברים שרשב"י מקל גם בטומאת מגע, ובזה ודאי יש חכמים החולקים עליו, אך לאחר המסקנה שרשב"י מודה שגוי מטמא במגע, פשוט לגמרא שאין מי שחולק על רשב"י, ולכן אין מקום לברר מה סברת החולק. וכ"כ הרמב"ם בתשובה (סי' קמה במהדורת בלאו) שאין מי שחולק על רשב"י,¹²⁸ ואמנם כפי שנראה להלן יש ראשונים הסוברים שרבנן חולקים על רבי שמעון גם בטומאת אוהל, אך מכל מקום פשט הסוגיה מובן היטב לפי הרמב"ם האומר שחכמים אינם חולקים על רשב"י.

ועוד יש להעיר בסוגיה, שבתחילה מובאים דברי רשב"י על קברי גויים, אך בהמשך הדיון הוא על הגוי עצמו, וכדמסיים רבינא שבמגע ובמשא הם מטמאים, והרי בקבר לא שייך לשון משא! ואפשר לומר בזה שני ביאורים במהלך הגמרא:

1. רשב"י אמר שקברי גויים אינם מטמאים, ומשמע שאינם מטמאים כלל לא במגע ולא באוהל, ובתחילה הבינה הגמרא דב'קברי גויים' שבדברי רשב"י כלולים הקברים והמת שבתוכם, שבכל אלו אין כלל טומאה, דס"ד דלגוי אין גם טומאת מגע. לבסוף מסיק רבינא שגוף הגוי אמנם מטמא במגע ובמשא, אבל בעניין הקבר של גוי נשארה ההבנה הראשונית שאינו מטמא כלל. לפי דרך זו קבר גוי אינו מטמא כלל אף במגע.

2. עוד ניתן לפרש ולומר, שהיה פשוט לגמרא דלגוף ולקבר דין זהה, ואם גוי מטמא במגע ובמשא גם קברו מטמא במגע, ולפי דרך זו למסקנה קבר גוי מטמא במגע, ומה שאמר רשב"י "קברי גויים אינם מטמאים" הכוונה היא שאינם מטמאים באוהל.

הדרך השנייה עולה מדברי הרמב"ם בתשובתו (סי' קמה במהדורת בלאו), דנשאל אם יש חילוק בין דין גוי לקבר גוי לענין טומאת מגע, והשיב "איזה חילוק יש בין המת והקבר, (והרי) התורה אמרה 'וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת או בעצם אדם או בקבר...' ומאחר שמצאנו שהתורה אמרה שהנוגע במת גוי יטמא, יטמא ג"כ הנוגע בקברו, ושניהם יטמאו במגע ובמשא ולא יטמאו באהל, כמו שנתבאר ביבמות".

128. אלא שהרמב"ם דייק זאת מסגנון דברי רבינא שלא אמר שדבריו הם רק לפי רבי שמעון.

אך בהלכה חזר בו הרמב"ם (טומאת מת ט, ד)¹²⁹ ונקט בביאור הגמרא כדרך הראשונה, שכן פסק להדיא שקברי גויים אינם מטמאים במגע הואיל והגויים אינם מטמאים באוהל. וכן הוא במאירי (נזיר נד ע"א) שאין טומאה כלל בקברי גויים.¹³⁰

ונראה להביא ראיה לשיטת הרמב"ם בהלכות דקבר גוי אינו מטמא במגע, מהגמרא במועד קטן ה ע"ב שמציינים רק דבר שיש בו טומאת אוהל, והטעם שאין מציינים על דבר המטמא רק במגע פשוט (כפי שכתב שם הריטב"א) "משום דמגע ומשא ליכא אלא כשהן נגלין ומסתמא חזי להו ומזדהר". ומזה מוכח שקבר גוי אינו מטמא במגע, שהרי קבר אינו דבר הניכר למי שנוגע בו, ואם קבר גוי מטמא במגע היה צריך לציין עליו. וכן נראה מהסוגיות בבבא מציעא ועבודה זרה המובאות לקמן שסתמו שאין טומאה בקבר גוי. וכן נראה מהשו"ע הנ"ל שהתייחס לכל עניין טומאה מקבר גוי כחומרה בלבד, ומשמע שמעיקר הדין אין בקבר זה אף טומאת מגע.

ג. הסוגיה בבבא מציעא – גוי אינו מטמא באוהל

בבבא מציעא קיד ע"ב מבואר דאליהו היה עומד בבית קברות של גויים, ואמר לרבה בר אבוה דהוא דבר פשוט למי שלומד סדר טהרות שאין איסור לכהן להיות שם, כפי שאמר רשב"י שאתם קרויים אדם ולפיכך קברי גויים אינם מטמאים. ועדות הגמרא בשמו של אליהו הנביא, מהווה ראיה הלכתית, שהרי מה ש'אין למדין מאגדות' הוא רק כשיש לזה סתירה, כמבואר בכנסת הגדולה (כללים אות ע; מובא ביביעאומר ח"א יו"ד סי' ד). אמנם רבנו תם (המובא שם בתוספות) כתב שלאליהו היה טעם אחר שלא רצה לגלותו, אך אוקימתא זו דחוקה מאוד, כפי שכבר העירו הראשונים ביבמות, דאין יטעה את רבה בר אבוה ויאמר לו שהוא דין פשוט למי שלומד סדר טהרות כשאינו דין

129. פשוט שפסק הרמב"ם נכתב לאחר תשובתו וחזר בו ממה שכתב שם, שהרי בתשובה אומר הרמב"ם כלפי מי שרצה להתיר נגיעה בקבר גוי "מה שהתיר ליגע בקברי גויים, זיל קרי בי רב אמרינן ליה, איזה חילוק יש בין המת והקבר", ולא שייך היה לומר לשון כזו אם זה נכתב לאחר שהרמב"ם עצמו כתב בספרו שמותר לגעת בקברי גויים.

130. וכן דעת רבנו חננאל (בפירושו לבבא מציעא קיד עמ' קצג בהוצאת מוסד הרב קוק) דכתב שמה שהם מטמאים במגע ומשא הוא רק משום "דלא גרע מנבלה", והרי לנבלה אין טומאת קבר. וכן נראה מהנימוקי יוסף (על בבא מציעא שם) דמביא בשם רש"י דיון איך ידע אליהו שאינו נוגע בעצם כשעורה, ולא דן בפשטות על מה שנגע בקבר. וכן נראה מדעת הרבה ראשונים (תוספות בבא בתרא ק ע"ב ועוד רבים, מובאים בספרי טהרת שדה המכפלה פ"ב) שטומאת קבר פוקעת לגמרי כשיש פתח של טפח לצאת, והרי באופן זה עדיין יש על המקום שם קבר, שפתח של טפח מועיל רק להוציא טומאה, ולא לפקיעת שם מקום, ואם נאמר שאיכא טומאת קבר כשבתוכו דבר המטמא במגע, למה קבר שיש בו פתח של טפח לא יטמא עכ"פ במגע, אלא מכאן משמע שטומאת קבר חלה רק כשיש חלל מלא טומאה ואין לטומאה מקום לצאת, וממילא מובן שלא שייכת טומאת קבר מדבר המטמא רק במגע.

נכון, ועוד קושיות רבות. וגם מה שכתב במשנת רבי יעקב (שור עמ' מד) שאליהו התכוון שבשעת הדחק שרי לסמוך על רבי שמעון, נראה דוחק גדול, שהעיקר בדבריו חסר, וגם אכתי יקשה איך יטעה אליהו את רבה בר אבוה ויאמר לו שהוא דבר פשוט. ומסתימת הדברים משמע שאליהו עמד על קברי גויים ולא חשש לגעת בקבר כי אין כלל טומאה בקברי גויים.

ד. הסוגיה בעבודה-זרה – קבר גוי אינו מטמא

בעבודה-זרה לט ע"א לפי גירסת תוספות בשם ר"ח איתא: "שפר נונא אסיר... קבר נונא שרי, וסימנך קברי עובדי כוכבים". כלומר, כדי לזכור שהדג הנקרא 'קבר נונא' הוא הדג שאינו טמא ולהבחין בינו ובין הדג 'שפר נונא', ניתן לנו סימן להיתר מההלכה שקברי גויים אינם טמאים.¹³¹ משמע שזו הלכה פסוקה הידועה לכול.

ומבואר מפשט לשון הגמרא שקברי גויים אינם מטמאים כלל.

ה. ביאור דרשת רשב"י שגוי אינו מטמא באוהל

להבנת המקור בתורה לדברי רשב"י יש צורך להקדים את הפסוקים העוסקים בדיני טומאת מת, ואת דברי הגמרא בנזיר. כך נכתב בתורה בספר במדבר יט יא-יח:

הַנִּגַע בַּמֶּת לְכֹל נֶפֶשׁ אָדָם וְטָמֵא שִׁבְעַת יָמִים: הוּא יִתְחַטֵּא בּוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִטְהַר וְאִם לֹא יִתְחַטֵּא בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי לֹא יִטְהַר: כָּל הַנִּגַע בַּמֶּת בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם אֲשֶׁר יָמוּת וְלֹא יִתְחַטֵּא אֶת מִשְׁפָּן ה' טָמֵא וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל כִּי מִי נִדָּה לֹא זָרַק עָלָיו טָמֵא יִהְיֶה עוֹד טָמֵא: זֹאת הַתּוֹרָה אָדָם כִּי יָמוּת בְּאֵהָל כָּל הַבָּא אֶל הָאֵהָל וְכָל אֲשֶׁר בְּאֵהָל יִטָּמָא שִׁבְעַת יָמִים: וְכָל כָּלִי פְתוּחַ אֲשֶׁר אֵין צָמִיד פְּתִיל עָלָיו טָמֵא הוּא: וְכָל אֲשֶׁר יִגַע עַל פְּנֵי הַשְּׂדֵה בְּחָלָל חָרָב אוֹ בַּמֶּת אוֹ בְּעֶצֶם אָדָם אוֹ בְּקִבֵּר יִטָּמָא שִׁבְעַת יָמִים: וְלִקְחוּ לְטָמֵא מֵעֵפֶר שָׂרֶפֶת הַחֲטָאִת וְנָתַן עָלָיו מִיַּם חַיִּים אֶל כָּלִי: וְלִקְחַת אֲזוֹב וְטָבַל בְּמַיִם אִישׁ טְהוֹר וְהִזָּה עַל הָאֵהָל וְעַל כָּל הַפְּלִיִּם וְעַל הַנֶּפֶשׁוֹת אֲשֶׁר הִיוּ שָׁם וְעַל הַנִּגַע בְּעֶצֶם אוֹ בְּחָלָל אוֹ בַּמֶּת אוֹ בְּקִבֵּר: (במדבר יט, יא-יח)

131. אף שלרש"י גירסא אחרת "שפר נונא שרי... קבר נונא אסיר", התוספות כתבו שמשמע כגירסת ר"ח מהמשך הגמרא דמיייתי ההיא עובדא דאייתי ההוא נונא דדמי לשפר נונא, בתר עובדי דההוא דדמי לחיפושא ולצלופחא דדגים טמאים הם, משמע דשפר נונא הוא הדג הטמא. וכבר הביא הרב עזריה שהפנים-מאירות (ח"ב סי' טו) כתב דהעיקר כגרסה שהביא התוספות בשם ר"ח מטעם נוסף, כי לפי הגרסא "אסיר" לא מובן למה כשבאים לדמות לדבר טמא נדמה לקברי גויים ולא לקברי ישראל (ולרש"י אולי נדחוק שהעדיפו להגיד קבר על גוי כעין לישנא מעליא). גם תוספות רבנו יהודה ותוספות ר"ש והאשכול הביאו את גרסת רבנו חננאל ומשמע שנקטו כוותיה.

והנה מבואר בגמרא יבמות דלפי רבינא יסוד הלימוד של רשב"י הוא הפסוק "אדם כי ימות באהל", דמשמע שמה שמטמא באוהל הוא רק מי שקרוי "אדם", דהיינו ישראל, ומקשה הרב עזריה על רשב"י מדוע למד למעט גויים מ"אדם כי ימות באוהל" המוזכר בטומאת אוהל, ואינו ממעטם מטומאת מגע, הרי בפסוקים שלפני כן (יא ו-יג) מוזכר "אדם" גם לגבי טומאת מגע.

אך ראשית יש להעיר דקושייה זו אינה רק על רשב"י, אלא על הגמרא עצמה, שמקשה על רשב"י ומבררת את דעתו, וצ"ע למה בקושייה זו לא דנו כלל? ובאמת כבר עמדו בזה הראשונים, אלא שתירוצם נראה לרב עזריה דחוק. ולענ"ד הדברים יובנו בהקדמת הסוגיה בנזיר נג ע"ב, שם נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש; רבי יוחנן סובר שאין טומאה לאבר כשארין בו עצם כשעורה, וריש לקיש סובר שיש טומאה באבר גם כשארין בו עצם כשעורה, ומביא ריש לקיש ראיה לדבריו:

תניא: "וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת", 'על פני השדה' – זה המאהיל על פני המת, 'בחלל' – זה אבר מן החי ויש לו להעלות ארוכה, 'חרב' – הרי זו כחלל, 'או במת' – זה אבר הנחלל מן המת, 'או בעצם אדם' – זה רובע עצמות, 'או בקבר' – זה קבר סתום...

ואילו גבי נגיעה, אמר רב יהודה, תניא: "ועל הנוגע בעצם או בחלל", 'בעצם' – זה עצם כשעורה, 'או בחלל' – זה אבר הנחלל מן החי ואין בו להעלות ארוכה, 'או במת' – זה אבר הנחלל מן המת [גם כאן הכוונה כשארין בו כדי להעלות ארוכה], 'או בקבר' – אמר ר"ל: זה קבר שלפני הדיבור.

האי אבר מן המת היכי דמי? אי דאית ביה עצם כשעורה, היינו הנוגע בעצם! אלא דלית ביה עצם כשעורה, ואפי' הכי רחמנא רבייה!
אמר לך ר' יוחנן: לעולם דאית ביה, ואם אינו ענין למגעו תנהו ענין למשאו.

ומבואר כאן שכל מה שאנו מרבים דאיכא דבר שמטמא במגע ואינו מטמא באוהל הוא בגלל ייתור המילים "בעצם" "בחלל" "במת" ו"בקבר", ואלמלא כן לא היינו מעלים על דעתנו שדבר יכול לטמא רק במגע ולא באוהל. ולפי זה מובן שלא שייך להקשות על רשב"י ממה שבפסוקים יא ו-יג מצינו לשון "אדם" בטומאת מגע, שכן בפסוקים אלו אין ייתור, והם לא באו ללמד על כך שיש דברים המטמאים במגע ולא באוהל, אלא על הדינים האמורים בהם, והם מתפרשים כפירוט הדין של מי שנטמא מחמת דבר המטמא במגע ובאוהל, כפי שהפסוק "וכל אשר יגע על פני השדה" מתפרש גם על דבר שנטמא באוהל למרות שנאמרה בו לשון נגיעה. אבל הדיוק של רשב"י עיקרו הוא מכך שבפסוק טז, שבא ללמד על דברים המטמאים באוהל, מוזכר "אדם", ואילו בפסוק יח המפרט דברים המטמאים במגע ולא באוהל לא הוזכר "אדם", ומשינוי זה למד לדייק במה שנאמר "אדם כי ימות באוהל" דרק מי שקרוי אדם מטמא בטומאת אוהל.

וראה גם אור־החיים (שם) שכתב דהלימוד הוא מדכתיב בתחילת הפסוק 'זאת התורה' – והיינו שמסיבת התורה שניתנה לישראל הוא שאותו שנקרא 'אדם' מטמא באוהל, אבל אומות העולם שאין להם תורה לא מטמאים באוהל.

ועוד נראה לענ"ד דאפשר לומר שבאמת רשב"י עצמו לא למד את הדין מדיוק הכרחי בכתוב "אדם כי ימות באהל", שהרי פסוק זה כלל לא הוזכר בדבריו אלא בדברי רבינא, ועיקר דברי רשב"י מבוססים על דברי יחזקאל הנביא "אדם אתם", והיינו שרק לישראל יש נשמה מיוחדת, ומכיוון שהטומאה החמורה, טומאת אוהל, נובעת מהסתלקות הנשמה הישראלית, לכן רק הם מטמאים בטומאה אוהל.¹³² ומה שאומר רבינא "נהי דמיעטנהו קרא מטומאת אהל מדכתיב 'אדם כי ימות באהל', ממגע ומשא מי מעטנהו", אין הכוונה שהמיעוט הוא גזרת הכתוב מדרשה זו, אלא שפסוק זה הוא כעין אסמכתא שנדרוש ממנו למעט גוי בעיקר בגלל שגם בלא הפסוק מסתבר שגוי אינו שייך בטומאת אוהל, וכן מסברה אין לנו להפליג ולומר שלא יטמאו אפילו במגע.

132. בענין יקרת הנפש הישראלית לעומת נפש אומות העולם, ראה עץ חיים (שער נ פ"ב), רח"ו בשערי קדושה, ותניא פרקים א-ב: "לכל איש ישראל אחד צדיק ואחד רשע יש שתי נשמות דכתיב ונשמות אני עשיתי שהן שתי נפשות. נפש אחת מצד הקליפה... ממנה באות כל המדות רעות... וגם מדות טובות... והיא מסוד עץ הדעת טוב ורע... ונפש השנית בישראל היא חלק אלוה ממעל ממש כמ"ש ויפח באפיו נשמת חיים ואתה נפחת בי וכמ"ש בזהר מאן דנפח מתוכיה נפח פי' מתוכיותו ומפנימיותו שתוכיות ופנימיות החיות שבאדם מוציא בנפיתו בכח". ואילו לגבי אומות העולם כתב בע"ח שער מ"ט פ"ג ובתניא שם שיש להם רק נפש אחת, ונפשם "משאר קליפות טמאות שאין בהן טוב כלל כמ"ש וכל טיבו דעבדין האומות עובדי גלולים לגרמייהו עבדין".

וראה אור־החיים (ריש פרשת חוקת) שמקשר הבדל זה בין הנשמות לדיני טומאת אוהל, אבל גם לענין קבלת התורה, ובלשונו:

"זאת חקת התורה" – פירוש: חקה זו של הטומאה ותנאי שהרתה תסובב מהתורה, כי על ידי שקבלו התורה נעשו עם בני ישראל דבר שהרוחנים השפלים תאביים להדבק בהם להיותם חטיבה של קדושה עליונה בחייהם גם במותם, בחייהם שבנוגע במת או יאהילו עליו וכדומה תדבק בהם הטומאה שבמת ולא תחפוץ להפרד אם לא בכח גדול אשר חקק ה' במצוה האמורה בענין של פרה אדומה, ובמותם גם כן תתרבה הטומאה כאומרם בפסוק אדם כי ימות וגו' ישראל מטמאים באהל ואין אומות מטמאין באהל.

וכבר המשלתי במקום אחר ענין זה לב' כלים שהיו אצל בעל הבית אחת מלאה דבש ואחת מלאה זבל ופינה אותם והוציאם לחוץ מהחדר אותה שהיתה מלאה דבש מתקבצים לה כל הזבובים והרמשים, ואותה שהיתה מלאה זבל הגם שיכנסו לה קצת מהרמשים לא ישוה לשל דבש. כמו כן אדם מישראל שמת להיותו מלא קדושה המתוקה והעריבה בצאת הנפש ונתרוקן הגוף יתקבצו הקליפות לאין קץ שהם כוחות הטומאה התאביים תמיד להדבק בקדושה ליהנות מהערב, ולזה יטמא באהל ואפילו אלף בתים מקורים ואחת פתוחה לחברתה הטומאה תמלא כל החלל המקורה, מה שאין כן אשר לא מזרע ישראל להיותו מושלל מהקדושה אין כל כך התקבצות הטומאה אלא חלק הממית הנדבק בגוף, ואשר יסובב הכל היא התורה".

וכן עולה מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה בהקדמתו לסדר טהרות, שכתב שרשב"י הסמיך את ההלכה הידועה על הפסוק "אדם כי ימות באהל". ובהלכותיו (טומאת מת א, יג) כתב שהמקור לכך הוא מעצם העניין שלא הוזכרה טומאת אוהל במלחמת מדין. והלימודים השונים מסייעים למה שכתבתי – שעיקר העניין כאן הוא יקרת הנפש הישראלית, ולכן הרמב"ם כדרכו בהרבה מקומות מעדיף להביא בהלכה מקור שנראה לו ברור יותר, או מוכרח יותר מפשט הפסוקים.

ולפי מה שאמרנו, עצם העניין דעיקר שם "אדם" חל דוקא על ישראל הוא פסוק מפורש ביחזקאל, וגם עיקר העניין שאיכא הבדל בין נשמות ישראל לנשמות גויים הוא מיסודות האמונה ומוזכר הרבה במדרשים ובפנימיות התורה,¹³³ לכן מסתבר כדברי הרמב"ם שאין כלל מחלוקת בדין זה.

ו. ישוב סוגיות אחרות

לאחר שביירנו שמשלוש סוגיות עולה בבירור שפשוט לגמרא דהלכה כרשב"י, מובן שגם אם נדייק ממקומות תנאיים אחרים אחרת, יהיה זה לכל היותר בגדר קושייה – למה הגמרא לא הקשתה ממקומות אלו על הידוע לנו שהלכה כרשב"י, וכעין שכתב הרמב"ן בחידושו ליבמות על המקשים על רשב"י מציון העצמות העתיד להיות לאחר מלחמת גוג, דלכאורה הוא מחשש לטומאת אוהל! ואומר הרמב"ן דאי אפשר לומר שזו סתירה לרשב"י "דהא לא מקשה מההוא קרא לר' שמעון בן יוחאי למה לי ציון ובמאי מוקים ליה", וזאת מפני שאם הגמרא לא הקשתה מאותו מקום על שיטת רשב"י מובן שאין מפסוק זה ראייה. ובאמת נראה שמכל המקומות האחרים שמדייק הרב עזריה דלא כרשב"י, אלו דיוקים שאינם מוכרחים. ואביא את המקורות שמהם למד הרב עזריה, ותשובתי בצידם.

1. במשנה כלאים (ח, ה) איתא דאדני השדה (צמח שחציו אדם) מטמאים לשיטת רבי יוסי באוהל, ואם אדני השדה מטמאים באוהל כל שכן דגוי מטמא!

– הדיון שם הוא בשאלה אם אדני השדה הם בגדר אדם, ולא בשאלה איזו טומאה הם מטמאים במיתתם, לכן נראה שעיקר כוונת ר' יוסי לומר שאדני השדה הם

133. בזהר מוזכר הדבר עשרים פעמים, ואציין לדברי רעיא-מהימנא פרשת פנחס (רלח ע"ב): "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", ואוקמוה רבנן דלית "אדם" אלא ישראל, הדא הוא דכתיב (יחזקאל לד) 'ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם', אתם אדם ולא עכו"ם, ובגין דא (תהלים קמט) 'שמח ישראל בעושייו'. וראה באריכות בספר התניא שכתב שכל היסוד לעבודת ה' בשמחה הוא על ידי התבוננות בעניין זה.

- אדם ולא חיה עד כדי כך ששייכת בהם אפילו טומאת אוהל, אך באמת טומאת אוהל שייכת רק אם יתגיירו.
2. כן יש לומר לגבי מה שאמרו בספרא שמיני (ג, ז) שלדעת בן חכנאי הסירונית (דג שחציו אדם) מטמא באוהל.
3. ספרי זוטא (חוקת יט, ד) דורש מ"אדם כי ימות באהל" לרבות טומאת שדרה וגולגולת, ולא למעט גוי.
- כבר הבאתי את דברי הרמב"ם שמהם עולה דעיקר הדין אינו נובע רק מדיוק מהפסוק, ולכן גם אם הספרי זוטא אינו דורש מהמילה "אדם כי ימות" למעט גוי, אין זה מלמד על מחלוקת בדין.
4. ספרי זוטא (מטות לא, יט) דורש במלחמת מדין "כל הורג נפש" – לרבות שדרה וגולגולת, 'וכל נוגע' – ריבה עצם כשעורה שהוא מטמא במגע ומשא, משמע שאף שהטומאה היתה רק מחמת גוי שנהרג על ידי ישראל, הרי היא מטמאת באוהל.
- יתכן דהספרי־זוטא סובר כמדרש (מובא בתועפות ראם על היראים סי' שכב, יא) שהטומאה היתה מחמת ישראל מומר שהיה עם מדין. עוד יש לומר שעיקר החידוש בספרי הוא הסיפא המרבה טומאת מגע בעצם כשעורה. והרישא אף היא בטומאת מגע ויליף שהן שדרה וגולגולת של גוי והן עצם כשעורה שלו מטמאים במגע.
5. במשנה בנזיר (ז, ב) מפורטות טומאות שנזיר מגלח, ופורט רק עצם כשעורה לעניין מטמא במגעו ולא באוהל, ומדלא מנה גוי משמע שגוי מטמא גם באוהל.
- לא פורט גם אבר מהחי או מהמת שאינו מעלה ארוכה, דגם הוא מטמא במגע ולא באוהל כמבואר בגמרא נזיר נד ע"א הנ"ל, ויש לומר דכוונת המשנה לעצם וכל דדמי ליה המטמא רק במגע.¹³⁴
- ועוד יש לומר, שלכל הקושיות של הצנעת הדין במשנה ובברייתות יש תירוץ פשוט אחד, והוא דמסתבר שאכן חכמים בכלל ורבי בפרט חששו מפרסום ההלכה

134. ובפרט לשיטת הרמב"ן בחידושו לבימות סא הסובר שגם המקור לטומאת גוי במגע הוא הדרשה מהמילים "או בקבר" שנאמרה נמי באותו פסוק המלמד על טומאת עצם במגע. אכן לפי הרמב"ם אי אפשר לומר כמו שכתבתי שלא מנה אבר מן החי והמת שאינו מעלה ארוכה כי סומך על מה שאומר עצם, שכן הרמב"ם סובר שטומאת אבר שאינו מעלה ארוכה אינה מדאורייתא ואין נזיר מגלח עליהם, כפי שכתב בפ"ג ה"ג, ועל כן עכ"פ קשה שהיה לנו למנותם באלו שאינו מגלח עליהם, ועל כרחך שלדבריו הוא תנא ושייר.

שגוי אינו מטמא כיהודי, דהלכה זו שורשה בקביעה שנפש הגוי פחותה משל יהודי, דבר שהיה לצנינים בעיני הגויים, ועל פרסום מימרה זו "דאתם קריים אדם ואין הגויים קרויים אדם" כבר סבלנו סבל רב בזמן הגלות, וכפי שהזכיר גם הרב עזריה שמאמר זה זכה לפירושים רבים המוציאים אותו מפשרותו, ובודאי כל זה נעשה כדי להנצל מקטרוגי הגויים¹³⁵. ואולי י"ל שדוקא רשב"י שאמר דברים קשים כנגד המלכות הוא היה זה שהעז גם לדרוש ברבים את העניין הזה שמבדיל בין טומאת גוי לטומאת ישראל הנובע מקדושת הנשמה הישראלית, וזה נרמז במה שאמרו "וכן היה רשב"י אומר", היינו דבר נוסף שהעז רשב"י לאומרו בפרהסייה, כדרכו הידועה בשבת לג ע"ב שאמר דברים קשים כנגד המלכות למרות שהדבר סיכן אותו מאוד. ובזה מתיישב גם מדוע הרי"ף לא הזכיר כלל עניין זה, שהרי"ף נזהר במיוחד לא להכניס להלכותיו דברים העלולים להביא לסכנה ליהודי הגלות, ומשום כך גם במקומות שבהם אסרה המלכות ללמוד תלמוד, היו הלכות הרי"ף לפלטה ולימודן לא נאסרו.

גם הרמב"ם (טומאת מת ב, ג; ג, ב) בפרטו את הדברים המטמאים במגע ולא באוהל, אינו מזכיר טומאת גוי, למרות שלשיטתו ברור דגוי אינו מטמא באוהל, ומסתבר שאזיל בתר לשון המשנה שלא הזכירה גוי להדיא.

6. במשנה באהלות (ב, ג) שנינו שעצם כשעורה מטמא במגע ולא באוהל.

– כנ"ל לגבי המשנה בנזיר.

7. באהלות (יח, ז) נשנה איסור לכוהן להיכנס למדורות גויים, ובתוספתא (אהלות יח, ה) איתא שישראל נכנס תחילה ואחריו הכוהן, ואם נכנס ישראל תחילה אע"פ שמצאו מרוצף – טמא. וכן מצינו (במשנה אהלות יח, ח) שחששו לבדוק גם בימים ומים סרוחים. הרב עזריה שואל אם החשש רק מחמת טומאת מגע למה לא יכנס כשרואה שהוא מרוצף, וכן קשה למה חששו לביבים עמוקים ומים סרוחים.

– בפטות זו גזירה שמא לאחר שייכנס ילך בטעות גם במקום שאינו מרוצף, כי בתוך הבית קשה להבחין מה מרוצף, ולא פלוג בין ביב למקום ישר.

8. באהלות (יח, ט) מבואר שחוששים לקברות שבקיסרין, ואומר הרב עזריה שלא מסתבר שזה מדובר בקברי ישראל כי מסתמא קברים כאלו מקומם ידוע.

– יש לומר שהם קברי ישראל ולפי שהייתה קיסרין מוחזקת בידי גויים נשכח מקומם.

135. בספר תולדות חב"ד ראיתי גם שאחד הגורמים למעצרו של בעל התניא היה הדברים הנ"ל שהבאתי בשמו על הבדל הנשמות בין ישראל לגויים.

9. בטהרות (ה, א) מונים ספקות שונים בטומאה ולא נמנה ספק ישראל ספק גוי.
- לא נמנה גם ספק אם יש רובע עצמות ואם הוא אבר מחלל שמעלה ארוכה, ובכלל, לא נמנה ספק אם הוא דבר המטמא באוהל או דבר המטמא במגע. לכן צ"ל שלא רצה למנות את כל הספקות.
- גם במכשירין (ב, ג) איתא דיני הליכה אחרי הרוב ולא נמנה מת שנמצא בעיר שרובה ישראל.
- מלבד האמור לעיל שלא רצו לבאר להדיא דין טומאת גוי, יש לומר שבמת גוי בדרך כלל יש דברים נוספים המראים אם הוא גוי או יהודי לפי צורת הקבורה.
- בתוספתא טהרות (ד, ו) איתא שסתם קבר הנמצא מטמא, ומדוע לא הקילו לתלותו בקבר גוי.
- י"ל שהמשנה מדברת באופן שרוב הנקברים במקום היו ישראל ולא רצתה לדון במקומות אחרים שיש באמת ספק מצד הגוי מהטעם הנ"ל, שלא רצתה לפרט להדיא דין קבר גוי. ועוד יש לומר שמדובר באופן שקברי גויים היו שונים מקברי ישראל.
- בתוספתא זבים (ב, ה) איתא על המוצא מת מושכב משובר ומפורק – טהור, שמא בין הפרקים עבר, ובקבר אפילו משובר ומפורק – טמא, שהקבר מצרפו. ואם גוי מטמא רק במגע למה אמרו שהקבר מצרף, אולי הוא של גוי ולא יצטרף לטמא.
- גם כאן יש לומר שמדובר באופן שידעינן מצורת הקבר שהוא של ישראל.
- בתוספתא אהלות (יז, יב) איתא חזקת עצמות מכוסין הרי הן של אדם, ולמה לא ביאר כיצד נדע אם הם של גוי, או יציין האם זה מוכיח שהם של ישראל.
- פשוט דאכן בסתם עצמות מכוסים אי אפשר לדעת, וכוונתו דאלו בחזקת עצמות אדם שמטמאים במגע אם הם של גוי, ובאוהל אם הם של ישראל ויש בהם שיעור המטמא באוהל.
10. בתוספתא (אהלות טז, ו) ובירושלמי (פסחים א, ג) מובא: מעשה בשפחת מסיק אחד ברימון שהפילה נפל והשליכתו לבור, וכוהן בא לידע מה שהשליכה, ודנו אם הכוהן נטמא. והקשה הרב עזריה – אם השפחה ישראלית, איך השליכה נפל לבור ללא קבורה? ועל כן אומר הרב עזריה שמסתבר שמדובר בשפחה גויה, דלא כמפורש בבבלי פסחים ט ע"ב ועבודה־זרה מא ע"ב, דהכהן בא לראות אם הוולד היה זכר או נקבה (דבזה יש נפק"מ רק אם הוולד אינו גוי). והביא חיזוק לכך שמדובר בשפחה גויה ממקום אחר בתוספתא (אהלות ו, ב) דמצינו בו מציק ברימון, והוא כשדנו על כשרות מקוואות ואמרו "מעשה בגינתו של מיצק ברמון

שהיו כהנים כובשין את הגדור יורדין וטובלין בתוכה". ומפרש הרב עזריה שקאי שם לעניין כשרות מקוואות הנמצאות ברשות גויים והמציק הזה היה היה גוי גזלן, ולכן הכהנים נכנסו למקווה שהיה במערה שלו לאחר רמיסת הגדר בעל כרחו.

– בעניין התוספתא (אהלות ו, א), יש להקשות על פירוש הרב עזריה, אם המציק היה גוי גזלן ואלים איך העיזו להכנס ולרמוס את הגדר שלו, ומצינו ראשונים (הר"ש והמאירי בפירושם למשנה מקוואות ח, א) המתיחסים לתוספתא זאת ולדעתם לא מדובר כלל על מקוואות שברשות גויים אלא על הדין המוזכר במשנה בענין מקווה הקרובה לעיר, שאע"פ שמשמשים בה לכביסה ומתמעטת, היא כשרה לבעל קרי, ובתוספתא (שם) הביאו על זה מחלוקת, שרבי מאיר פוסל ורבי יהודה מכשיר, ועל זה קאי להביא הלכה למעשה שעשו כרבי יהודה, ומה שכבשו את הגדר הוא כדי שיהיו המים מתאספין לצד אחד ויורדין וטובלין לתוכה. ובתוספות שאנן לפסחים ט ע"ב וכן תוספות ר' יהודה בעבודה-זרה מא ע"ב גרסו בתוספתא זו "מוסק אחד ברימון", והביאו מזה ראיה שגם במעשה של השפחה שהטילה נפל לבור גרסינן "מוסק", כלומר שזה היה יהודי מוסק זיתים. ואף שהשפחה לא נהגה כראוי במה שהשליכה נפל לבור צריכים לדעת את דיני טומאתה וטהרתה כדי להבחין עד מתי היא מטמאת את המקום בו היא יושבת, ובפרט מוסק זיתים הרוצה לעשות זיתיו בטהרה. ובלאו הכי, גם אם נאמר שהמציק הזה היה גוי, יתכן ששפחתו היתה ישראלית, וגם אותה גזל.

11. בבבא-בתרא נח ע"א מובא שר' בנאה ציין את קברי האבות ואדם הראשון, וכתבו כמה ראשונים שמזה משמע שהאבות מטמאים באוהל.

– אין זה מוסכם בראשונים שהציון היה בשביל טומאת אוהל. הכפתור-זפרח (ח"ב עמ' עא) כתב: "מציין – מעיין, וגם הרי"ף כתב בתשובה (סי' שיג) דזה ראה בחלום", וכן כתב הרשב"א (ח"א סי' תיח): "היה מעיין בתכונת מדרגות השלמים", וכן נראה דעת המהר"ל (חידושי אגדות שם) דכתב שעיקר העניין היה לדעת את גדריהם. דהיינו שלדבריהם כלל לא היה ציון בפועל של מערת המכפלה, אלא כל העניין הוא עיון רוחני בעניין המערה, והמהר"ל הוסיף דלכל היותר נאמר שציין בשביל מי שרוצה להיכנס לשם שלא יטמא, וגם לפי זה אינו טומאת אוהל. ודעת הרמב"ן בחידושו שם שיייתכן שציין משום כבודם בלבד, ואין חשש להכשלה בכך שיחשבו שמטמא כשאינו מטמא, כי ציין באופן שונה. וגם לפי הראשונים שכתבו

שציין משום טומאת אוהל יש לומר שטומאת האבות ואדם הראשון שאני, דלהם היתה נשמה של ישראל.¹³⁶

12. בגמרא זבחים ק"ג ע"א מובאת מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש אם רשאי לעשות פרה אדומה בכל מקום חוץ לירושלים, ומבארת הגמרא שלדעת רבי יוחנן אמרינן שסתם ארץ ישראל בחזקת בדוקה מטומאה כי לא חוששים למתי מבול, שלא היה בה מבול, משמע שמתי מבול מטמאים באוהל. וכן נראה ממה שהביאו שם בגמרא שכשבקשו לגזור טומאה על ירושלים עמד ר' יהושע ואמר "איה מתי מבול", כלומר כשם שלא גזרו טומאה מחמתם, כך אין לנו לגזור. משמע שעצמות מתי מבול מטמאים באוהל.

– יש לומר שהוא מהמעלות שעשו לפרה שלא יהיה תחתיה עצמות שיש בהן טומאה גם אם אינן מטמאות באוהל. ומה שמובא שם שכשבקשו לגזור טומאה על ירושלים עמד ר' יהושע ואמר "איה מתי מבול", כוונתו שלמרות מתי המבול לא גזרו על כל העולם שיהיה כבית הפרס שמטמא מחמת חשש לטומאת מגע.

13. בירושלמי (נדריים ו, ח) איתא שגולגלתו של ארוונה נמצאה תחת המזבח, ובגלל טומאה זו היה צריך לעבר את השנה. וכתב הרב עזריה שאין לומר שארוונה התגייר, ובגלל זה הותר לקוברו בירושלים, דמכל מקום גם אם התגייר אין זו סיבה שייקבר במקום המזבח.

– בפשטות אכן ארוונה התגייר, ולכן נקבר בירושלים בקרבת מקום למזבח בגלל זיקתו אליו, ולכן כשחפרו מתחת למזבח הגיעו למקום המחובר אל מקום קבורתו.¹³⁷ וכן נראה מהירושלמי פאה (ח, ז) שארוונה התגייר והקים משפחה יהודית, שהרי נאמר שם לגבי דין עני בן טובים שנותנים לו את צרכיו – שמשפחתו של ארוונה קיבלה "שש מאות כיכרי כסף שלא להוציאן מחוץ לירושלים", כלומר: שהם קיבלו סכום כסף גדול בצדקה בגלל שהקפידו לא לצאת

136. ראה אורהחיים (בראשית א, כז) על מה שנאמר בבריאת אדם הראשון "בצלמו, בצלם א-להים": "ירצה לומר כי ברא האדם בב' צלמים, הראשון צלם הניכר בכל אדם, ואפילו בבני אדם הרקים מהקדושה אשר לא מבני ישראל המה, ועליהם אמר 'בצלמו', פירוש: של הנברא. והב' הם בחינת המאושרים, עם ישראל, נחלת ש-די, כנגד אלו אמר 'בצלם א-להים בראו'". ולגבי האבות – פשוט שמבחינת הנשמה הם ישראל, והסוברים שאינן מטמאים יש לומר שיאמרו כדברי אורהחיים הנ"ל, שעכ"פ העניין של טומאת אוהל כרוך גם עם מה שקיבלנו את התורה.

137. ראה שו"ת חתם סופר (חלק ב סימן שמ) "וגולגלתו של ארוונה אינו עצם גלגלת אלא גלגל הטומאה שנמשכה ונתגלגלה מקברות של ארוונה עד תחת המזבח".

מירושלים, ולא חייבו אותם לגור מחוץ לירושלים, במקום בו יוקר המחיה נמוך יותר, כי נותנים לעני (מישראל) לפי צרכיו.

14. בירושלמי (מעשר שני ה, א) דרשו על הפסוק בענין קבורת אנשי גוג (יחזקאל לט טו): "ועברו העוברים בארץ וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון" – מכאן שמצינין על העצמות. 'אדם' – מכאן שמצינין על השדרה והגלגולת", משמע שהרוגי גוג מטמאים באוהל ולפיכך היה צריך לציין את עצמותיהם.

– יש לומר כדברי המדרש על מלחמת מדין, שהציון הוא על המומרים, אף שלמעשה הם חלק ממחנה גוג ונקברים עמהם. והעמדה זו במלחמת גוג נוחה יותר מהעמדה זו במלחמת מדין, שהרי סביר שיחד עם גוג יבואו גם מומרים, כיוון שהוא לאחר הגלות, ועוד שייתכן שהפחד הגדול מביאתו יגרום להמרת דת.

15. בירושלמי (ברכות ג, א) למדו ממה שרבי חייא בר אבא דלג על קברים בצור כדי לראות מלך – שמותר להיטמא טומאה דאורייתא לכבוד המלך. ואומר הרב עזריה שמסתבר שהם היו קברי גויים, דאם לא כן היה לו לחוש לכבוד המת, ואם כן מוכח שקבר גוי מטמא באוהל!

– גם אם היו אלה קברי ישראל מסתבר שאין לחוש לכבוד המת בדילוג, שאינו ביזוי כל כך, כפי שמצינו בירושלמי ברכות (ב, ג) שר' יונתן היה מפסיע על קברים גם ללא היתר מיוחד, ולכן אין כל קושי להעמיד את העניין בקבר של ישראל.

16. בירושלמי (נזיר ז, ב) דנו על טומאת רקב, שהיא טומאת עצמות שנרקבו, המטמאים במשא ובאוהל ולא במגע, ושם איתא:

רבי ינאי אמר: "או בקבר" – אפילו נגע בקבר אדם הראשון. חברייא אמרין מסרס קרייא "או בקבר" – או ברקב הוא. תני בר קפרא אומר: "או בקבר" – או ברקב. אמר רבי יודה בן פזי: מלא תרווד אחד נטל הקדוש ברוך הוא ממקום המזבח וברא בו אדם הראשון, אמר הלואי ייברא ממקום המזבח ותהא לו עמידה, הדא הוא דכתיב (בראשית ב, ז): "וייצר ה' א-להים את האדם עפר מן האדמה", וכתיב (שמות כ, כא): "מזבח אדמה תעשה לי", מה אדמה שנאמר להלן מזבח, אף כאן מזבח. "והיו ימיו מאה ועשרים שנה" (בראשית ו, ג) – קרוב לאלף שנה חיה אדם הראשון ואת אמר "והיו ימיו מאה ועשרים שנה"? אלא לק"כ שנה הוא חוזר למלוא תרווד אחד רקב.

הרב עזריה מפרש דכוונת רבי ינאי ש"או בקבר" בא ללמד דאיכא טומאה מחמת קבר אדם הראשון, וטומאה זו היא מחמת רקב בלבד, כיוון שוודאי עד מתן תורה נהפך אדם הראשון כולו לרקב, וכיוון שדין רקב הוא שמטמא אוהל ומשא בלבד כי אי אפשר לגעת בכולו, משמע שיש טומאת אוהל מחמת אדם הראשון, והוא הדין לכל גוי. ועוד כתב הרב עזריה שנראה דזו גם דעת ריש לקיש האומר

בנזיר נד ע"א "או בקבר" – לרבות קבר שלפני הדיבור, דהכוונה היא לרבות קבר כזה שדינו כקבר גוי לענין שייטמא טומאת אוהל, וכתב שכן עולה מהתוספות בשם ריב"א שפסוק זה מרבה דבר המטמא באוהל.

– הבאתי לעיל את דברי הגמרא בנזיר נד ע"א דנראה להדיא שכל הלימוד מ"או בקבר" האמור בפסוק הוא לענין דברים המטמאים טומאת מגע, ולא טומאת אוהל, ובניגוד לדברי הרב עזריה כן מבואר להדיא בדברי תוספות רבינו פרץ על הגמרא הזו בנזיר, ודבריהם מובאים בדברי התוספות בנזיר בהרחבה, ולכן מסתבר שזו גם כוונת התוספות בנזיר.

ומה שאומר הרב עזריה שלרבי ינאי הפסוק מרבה טומאת אוהל מרקב של אדם הראשון – קשה משתי סיבות: האחת שפשטות הפסוק כדברי הבבלי שלא מדובר בו על דברים המטמאים באוהל; ועוד שלשון רבי ינאי היא "אפילו נגע בקבר", ולא "אפילו האהיל על רקב". ופשט דבריו כעין דברי ריש לקיש בבבלי שמדובר בנגע בקבר שלפני הדיבור.¹³⁸ אמנם לכאורה אפשר לסייע לפירושו של הרב עזריה בדברי ר' ינאי מהמשך הירושלמי המדבר על כך שאדם הראשון מקורו "מלא תרווד" שנלקח ממקום המזבח, ונגזר בזמן המבול שאדם חוזר למלוא תרווד רקב, והיינו שהוא נברא ממלוא תרווד וחוזר להיות מלוא תרווד רקב, ונמצא שיש לרקב של אדם הראשון דין רקב שמטמא באוהל. אך נראה שאין זה הפירוש בירושלמי, שאם נבין דבריו כפשוטם, שנגזרה גזירה על כל מת שלאחר 120 שנה ייהפך להיות רקב בלבד – נמצאים דברי הירושלמי מנוגדים למציאות הידועה דעצמות אדם משתמרות יותר מ-120 שנה.¹³⁹ על כן נראה דהכוונה היא שנגזרה הגזירה על מין האדם שיהיה טבע שגוף אדם שלם יכול להפך למלא תרווד רקב אחרי 120 שנה, ואפשר שהגזירה נרמזת במה שבתחילה לקח הקב"ה מלוא תרווד ליצירת האדם, אך עכ"פ לדינא טומאת רקב חלה רק בישראל הקרויים אדם.

אמנם עכ"פ איכא דרשה מ"או באהל" לענין רקב, והיא הדרשה של חבריא ובר-קפרא, אך אפשר דכוונתם לדרוש מ"או בקבר" הראשון שנאמר בטומאת אוהל, עכ"פ לא מדובר בה על רקב של אדם הראשון, כפי שהבין הרב עזריה, וממילא אין מכאן ראייה דאיכא טומאת אוהל למי שקדם למתן תורה או לגוי.

138. אפשר לומר שנחלקו אם לאדם הראשון היתה טומאה של ישראל, כלומר שריש לקיש ריבה לענין טומאת מגע סתם קבר שלפני הדיבור, ולא של אדם הראשון, כיוון שלדעתו לאדם הראשון היה דין של ישראל שמטמא באוהל. וראה מה שכתב שיירי-הקרבן על הירושלמי שם בד"ה או בקבר.

139. ראה גם חת"ס יו"ד סי' שלז שהוכיח מכמה מקומות שהמתים קיימים יותר מ-120 שנה.

והרמב"ם לא הביא כלל את דרשת ריש לקיש על קבר שלפני הדיבור, וייתכן שסובר שלא קיימא לן כדרשה זו בגלל הגמרא במועד קטן (ה ע"ב) שמוכח ממנה שאין קבר מטמא במגע, כפי שכתבתי לעיל; או שסובר דהכוונה היא לטומאה הנמצאת בקבר, ולא לקבר עצמו, ונקטה התורה בלשון קבר משום שמה שלפני הדיבור הוא טומאה קדומה. או שבא ללמד על כך שדין קבר שנבנה לפני מתן תורה כדין קבר שנבנה לאחר מתן תורה. או שזה דין מיוחד שנהג בין מתן תורה לבין הזמן בו נאמרה הפרשה לישראל.

17. בירושלמי תענית (ב, יב) איתא שתלו את שר הצבא ניקנור "נגד ירושלים", וזו לשון שונה ממה שנאמר בבבלי תענית (יח ע"ב) שתלאוהו "בשערי ירושלים", ומפרש הרב עזריה שהוא משום שהירושלמי חשש לטומאת אוהל מחמת גוי, לכן לפי שיטתו נקט שהרחיקוהו מהשער.

– בפשטות "בשערי ירושלים" היינו "נגד ירושלים", ולפי שני המקורות משמע דלא חששו לתלותו בקרבת העיר כי גוי אינו מטמא באוהל.

18. בכל סדר טהרות אין זכר לכך שגויים אינם מטמאים באוהל.

– כבר כתב הרב עזריה עצמו בהערה שיש לדחות ולומר שנרמז לפי חלק מהשיטות בדין טומאת ארץ העמים, וכן בדין מתים שאינם קבורים כמנהג ישראל, שאמרו (נזיר ט, ג; אהלות טז, ג) שאין במציאתם חשש של שכונת קברות. וראה כתר-המלך (טומאת מת פ"א) דהביא מסוגיות אלו הוכחה לפסוק כרשב"י. ולענ"ד הקושייה צ"ל הפוכה ודוקא לשיטת הסוברים שגוי מטמא באוהל – דמאחר שרשב"י סובר לחלק בין גוי ליהודי, איך לא נכתב להדיא בשום מקום שחכמים חולקים וסוברים שאין לחלק בזה? וכבר כתבתי שדווקא העלמת שיטתו של רשב"י מובנת מאוד לאור החשש לאיבה מצד הגויים על כך שמחשיבים את נשמתם פחות מהיהודי.

19. בחולין קכג ע"א איתא דלגיון העובר ממקום למקום הבית טמא משום קרקפלין שמוליק עמו.

– יש לומר שמדובר כשעוברים בארץ ישראל והחשש הוא שנושאים עמהם קרקפילות של יהודים כדי ליירא את העם שעמם הם נלחמים.

20. בספרי (נשא פיסקא כו) איתא שנזיר אינו מוזהר על טומאה מנבלת בהמה וחיה כפי שנאמר "על כל נפשות מת לא יבא" – בנפשות המטמאות בביאה כתוב מדבר. ומדמעט רק בהמה וחיה משמע שגוי נחשב נפש המטמא בביאה, וביאה מטמאת מחמת טומאת אוהל.

– גם כאן יש לומר כפי שכתבתי בענין אדני השדה, שכוונתו לומר שמדובר באדם שמטמא בביאה ולא בחיה. ובאמת נזיר מוזהר גם על טומאת מגע בגוי, משום שהגוי היה יכול לטמא בביאה אם היה מתגייר, וזה יתרונו לעומת החיה.

ז. מסקנא דדינא

א. משלוש סוגיות בבבלי (ביבמות, בבא-מציעא ועבודה-זרה) מוכח שהלכה כרשב"י – שגוי אינו מטמא באוהל וגם קברו אינו מטמא כלל.

ב. לא מצינו להדיא מי שחולק על רשב"י, ומה שדינו הוצנע במשנה ובתוספתא ובירושלמי יתכן שהוא משום החשש לפרסם דין המבוסס על הקביעה שהגויים אינם קרויים אדם.

ג. על כן העיקר כפי ששמע בשו"ע וברמ"א – שענין החשש מטומאת קבר של גוי הוא חומרא בעלמא, ובמקום הצורך יש להקל.

* * *

נספח: הערה בעניין טהרת המבנה שעל מערת המכפלה

(הרב עידוא אלבה)

הזכרתי כאן את ספרי 'טהרת שדה המכפלה' בו ביארתי את פסק ההלכה של מו"ר הרב אליהו זצ"ל להתיר כניסת כוהנים למבנה הבנוי מעל מערת המכפלה, המבוסס בין שאר הטעמים גם על היסוד המבואר כאן שדין טומאה מחמת גויים ואפילו מישראל שלפני מתן תורה אינו אלא חומרא לכתחילה. וביארתי שם צדדים נוספים להקל בענין מערת המכפלה, ועיקרם שהקבר הוא מערה חצובה שעליה יש מבנה חלול, ובאופן כזה מדינא אין טומאה בוקעת לקומה העליונה, ורצוני לציין עוד התפתחות שארעה מאז כתיבת הספר.

הזכרתי בספרי הנ"ל שבקיר החיצוני של מבנה המערה, ליד המקום המכונה 'המדרגה השביעית', נמצא פתח קדום בקיר המבנה שהוא יכול להיות גורם נוסף להיתר, כי קבר שיש בו או בחדר שמעליו פתח מהצד, הטומאה יוצאת דרך אותו פתח ואינה מתפשטת כלפי מעלה. והיסוד להניח שחור זה הוא פתח של הקבר או שעכ"פ פתוח לחלל שמעל הקבר הוא לפי המסורת הקדומה שחור זה מגיע לקברי האבות. וגם הכי מסתבר, שמבנה ציבורי ענק שנבנה בתקופת בית שני בה הקפידו מאוד על טהרה ודאי עשו בו פתח כלשהו כדי שיהיה אפשר להשתמש במבנה ללא כל חשש מטומאה. אלא שהערבים סתמו פתח זה בטיט לאחר שנת תש"ח. והנה לפני כשלוש שנים הסירו את הטיט שבו נסתם החור, וכל הבא למקום יכול לראות פתח זה. אכן ניסו לבדוק במציאות לאן מוביל פתח זה, אלא שהדבר לא נבדק בכלים משוכללים, ולעת עתה כל מה שידוע הוא שהחלל נמשך לתוך הקיר לפחות לאורך מטר, וטרם נבדקה ואומתה המסורת שפתח זה נמשך עד מקום קבורת האבות עצמם, ולכן אפשר לסמוך על זה רק כסניף נוסף להיתר. מכל מקום למעשה פסק מו"ר הרב ליאור שלאחר פתיחת הפתח בקיר שהיה סתום עד כה בטיט – מותר לכוהנים להיכנס ללא כל חשש.